

Venäjän kielen monet kasvot

Arto Mustajoki

Näin Darwinin evoluutioteorian merkkivuonna on syytä muistaa, että kielten elinvoimaisuuden yksi tuntomerkki on niiden sopeutuminen kulloisiinkin olosuhteisiin eläinlajien tavoin (vrt. Mustajoki 2009). Mitä nopeammin kielenkäyttöympäristö muuttuu, sitä nopeammin kielenkin pitäisi muuttua. Tätä taustaa vasten uusien vierasperäisten invaasio venäjän kieleen ei ole yllätys, mutta siitä huolimatta uudissanojen lista hengästyttää: *haitek, monitoring, promoušn, praivesi, kreativ, klip, ivent, ekstrim, outsorsing, klaster, treningi, brend, butik* jne. Tuntuu siltä, että melkein kaikki käyttökelpoiset englannin kielen sanat on jo väännetty venäläiseen muotoon. Sen vuoksi ihmetystä herättää pikemminkin joidenkin sanojen puuttuminen. Vakiintumattomia ovat vielä esimerkiksi sanat *challenge* ja *evaluation*.

On myös syytä pitää mielessä, että monet uudissanoista koskettavat kaikki pientä osaa venäjän kielen puhujia. Tuoreen selvityksen mukaan (Petrova 2008) sanan *glamur* tuntee

vain noin joka neljäs venäläinen – kuten on odotettavissa, nuoret paremmin kuin vanhat, moskovalaiset ja internet-käyttäjät paremmin kuin muut. Mielikuvat sanasta *glamurnyi* ovat hyvin erilaiset. Osa liittää sen muodikkaaseen, rikkaaseen ja ylelliseen elämänmuotoon sekä kauneuteen ja kimallukseen, osalle sana tuo mieleen muita positiivisia adjektiiveja, kuten ”mielenkiintoinen” ja ”romanttinen”, osalle taas *glamurnyi* assosioituu typeryyksiin, tarpeettomuuksiin ja muihin kyseenalaisiin arvoihin. Vladimir Novikov (2005) puolestaan kirjoittaa sarkastisesti, että sana *glamur* ”elää tänään muistamatta mitä oli eilen ja vielä vähemmän ajattelematta huomista päivää”.

Venäjällä ja silloin tällöin Suomessakin esitetty huoli lainasanojen invaasion kieltä tuhoavasta vaikutuksesta on suuresti liioiteltu. Suuretkaan lainasanamäärät eivät pysty kielen omaleimaisuutta tuhoamaan. Esimerkiksi toisen kielen ”runtelemasta” kielestä sopii lainasanojen päälähte, englannin kieli. Vaikka kielessä edelleenkin näkyy selvästi tuhat vuotta vanha ranskan kielen hyökyaalto, tämä seikka ei ole estänyt englannin kieltä kehittymästä maailmanhistorian merkittävimmäksi kansainvälisen kanssakäymisen kieleksi.

Kuten Mihail Kopotev toteaa tässä lehdes-
sä julkaistussa artikkelissa, muutaman sadan lainasanan käyttöönottoa tärkeämpi ilmiö on tiettyjen rakenteiden runsastuminen. Silmiinpistävänpä nopeasti leviää innostus luoda uudentyyppisiä yhdyssubstantiiveja, joiden ensiosa on taipumaton. Aikaisemmin tällaisia sanoja oli

venäjän kielessä vain muutamia, esim. *press-konferentsija*. Nyt uudismuodosteita putkahtaa käyttöön lähes päivittäin: *veb-dizain*, *seks-šop*, *internet-kafe*, *master-klass*, *kontr-kultura*, *art-projekt*, *biznes-škola*, *blits-opros* (pikakysely), *gala-kontsert*. Konferensseissa Venäjällä viime vuosina käyneet ovat todennäköisesti törmänneet sanaan *kofe-breik*, joka on syrjäyttänyt perinteisen *pereryv na kofe*. Venäläisten dualistinen asenne muotisanoihin näkyy siinä, että vaikka niitä käytetään, niihin samalla otetaan etäisyyttä kommentoimalla niitä tavalla tai toisella. Näin puhuja ikään kuin pyytää anteeksi sanaa, jota hän ”joutuu” käyttämään, vaikka ei itse välttämättä haluaisi (vrt. Mustajoki & Vepreva 2006).

Lainasanojen ohella ärtymystä herättää myös politiikkojen, median ja muun julkisen puheen ja kirjoittamisen alennustila. Tässä suhteessa muutokset ovat oikeastaan paljon dramaattisempia kuin lainasanojen esiinmarssissa. Taustalla on yleismaailmallinen ilmiö, median viihteellistyminen ja puhekielistyminen. Olemme olleet saman ilmiön todistajina myös Suomessa: median kielenkäyttö on meillä selvästi vähemmän virallista kuin parikymmentä vuotta sitten. Venäjällä muutos on kuitenkin ollut paljon rajumpi, kun siellä siirryttiin uusiin väljempiin normeihin yhtenä hyppäyksenä hyvin säädellystä julkisesta kielenkäytöstä, jossa ääneen päässeiden ihmisten määrä oli hyvin rajallinen ja kirjallista viestintää valvottiin moninkertaisten tarkastusmekanismien avulla.

Oman kortensa kekoon eri tyyilajien ja puhe-
rekistereiden sekoittumisessa on tuonut Vladimir Putin, joka käyttää julkisessa puheessa silloin tällöin sotilaslangiin kuuluvia ilmauksia. Kuuluisin niistä on ilmaus *mošit’v sortire terroristov* (listiä terroristit vessassa), jota käsittelin *Idäntutkimuksen* aikaisemmassa numerossa 2/2006. Vitali Kostomarov (2005, 237–238) esittää pitkän listan muita Putinin käyttämiä ekspressiivisiä ilmauksia. Dmitri Medvedevkin saattaa käyttää värikkäitä ilmauksia. Esiintyessään 20.4.2009 Helsingin yliopiston juhlasalissa hän käytti sanaa *moštšnyi* (voimakas, valtava, mahtava) kolmen eri sanan yhteydessä: *moštšnoje razvitije*

(kehitys), *moštšnaja ekspertiza* (asiantuntemus), *moštšnyi zal* (sali). Vain ensimmäinen sanaliitosta kuuluu normaaliin asiatyyliin, muut ovat selvästi puhekielisiä. Esimerkiksi sanaliitto *moštšnyi zal* on esiintynyt vuoden aikana venäläisessä lehdistössä ”mahtavan” (*moštšnyi*) Integrum-aineiston mukaan vain kerran, silloinkin kyseessä oli sitaatti pormestari Lužkovin suullisesta lausunnosta. Kun presidentti Medvedeviltä kysyttiin Venäjän liittymisestä WTO:hon, hän määritteli Venäjän tilan käyttämällä leikkisää ilmaisua *predbannik* (saunan eteinen), jota toki käytetään merkityksessä ’odotustila’, mutta sana on selvästi puhekielinen.

Venäjällä vellovan kielikeskustelun voidaan katsoa heijastavan yleistä ideaalia käsitystä virheettömästä kielestä (vrt. Preston 2002, 63–64). Ihmisillä on tietynlainen viha-rakkaus-suhde kielen normeihin. Niitä pöntetään päähän kovalla työllä. Kun sitten normi on saatu hallintaan, halutaan vaatia myös muilta kielen puhtautta. Tähän asenteeseen ei vaikuta lainkaan se, että kirjakielen normi on luonteeltaan keinotekoinen, tiettyjen auktoriteettien tekemä luomus (vrt. Cameron 1995).

Merkittävä virstanpylväs venäjän kielen asemassa oli Venäjän uusi kielilaki, jota Ekaterina Protasova käsittelee tämän lehden artikkelissaan. Venäjän kielen aseman määrittelyn ohella se muun muassa kieltää kirasanojen ja alatyylin käytön muuten kuin ”taiteellisessa tarkoituksessa”. Lisäksi kielletään lainasanojen käyttö silloin, kun on tarjolla vastaava venäjänkielinen sana. Tämä lainkohta herätti irvailua siksi, että lainlaatija syyllistyi itse oman lakinsa rikkomiseen käyttämällä asian ilmaisemiseen vierasperäistä sanaa *analog* (”jos tarjolla ei ole venäjänkielistä analogia”). Naureskelu kyseiselle lainkohdalle on sinänsä turhaa, koska lain tarkoitus on estää vain uusien lainasanojen tulo kieleen; vanhoja vakiintuneita lainasanoja ei ole tarkoitus hävittää kielestä.

Laki yhdistettynä amerikkalaisten sarjafilmiin tuomaan mielikuvaan länsimaisesta elämänmuodosta on luonut uudenlaisia työtehtäviä myös kielentutkijoille (ks. Baranovin kirja kielellisestä

”ekspertiisistä”). Heitä pyydetään antamaan asiantuntijalausuntoja oikeudelle esimerkiksi siitä, onko jokin haukkumasana riittävän rivo, jotta sitä voitaisiin käyttää perusteena kunnialoukkaukselle. Kuuluisin tällainen oikeudenkäynti oli toimittaja Irina Arojanin nostama kunnialoukkaussyyte laulaja Filipp Kirkorovia vastaan. Oikeudenkäynnistä muodostui vuoden 2004 suurimpia mediatapahtumia, ei vähiten siksi, että Kirkorov on Alla Pugatšovan ex-mies. Oikeuden istuntoon juoksutettiin lukuisia lingvistejä antamaan asiantuntijalausuntoja siitä, oliko Kirkorovin käyttämä kieli normaalia vai loukkaavaa painokelvottoman sanaston (*netsen-zurnaja leksika*) käyttöä. Kuukausia kestäneen oikeudenkäynnin aikana ihmiset reagoivat tilanteeseen myös oikeussalin ulkopuolella muun muassa boikotoimalla Kirkorovin konsertteja. Lehdistö käytti hänestä erilaisia haukkumanimiä, kuten *pop-materštšinnik*. Vaikka asiaa käsiteltiin mediassa laajasti, itse Kirkorovin käyttämät sanat jätettiin venäläiseen tapaan häveliäisyssyistä kirjoittamatta auki. Sen sijasta asia ilmaistiin kiertoteitse, esimerkiksi antamalla alkukirjaimet (*p...., po h....*); vain *Kommersant*-lehti kirjoitti sanat kokonaan. Koska julkisessa puheessa venäläisen puhe-etiketin mukaan näitä sanoja ei saa lausua ääneen missään tilanteessa, oikeudenkäynnissä todistajat joutuivat vastamaan kysymyksiin tyyppiä: ”Kenelle Kirkorov osoitti mielestänne viisikirjaimisen venäläisen sanan, joka alkaa kirjaimella *p* ja muistuttaa sanaa *zvezda* (tähti)?”

Lainsäädännöllisten toimien ohella valtiovalta on harjoittanut kielivalistusta rahoittamalla asiaan liittyviä radio- ja televisio-ohjelmia (vrt. Rjazanova-Clarke 2006, 47). Lisäksi on perustettu erilaisia valtiollisia tai puolivaltiollisia ohjelmia ja rahastoja, joiden tarkoituksena on paitsi venäjän kielen puhelukulttuurin kehittäminen, myös sen opiskelun ja tutkimisen tukeminen. Hiljattain perustettiin vaikutusvaltainen ja rikas rahasto *Ruski mir*, joka pyrkii tukemaan venäjän kielen opiskelua ja tutkimusta erityisesti ulkomailla. Se on jo ehtinyt perustaa muun muassa venäjän kielen keskuksia eri maihin lahjoittamalla niihin

kirjallisuutta ja kustantamalla osan henkilökunnan palkoista.

Lainsäädäntö ja kielikeskustelu heijastavat perinteistä venäläistä ajattelua, jossa on erotettu kirjakielen puhujat (*nositeli literaturnogo jazyka*) ja muut. Tämä asenne on heijastunut sosiolingvistiseen tutkimukseen ja konkreettisiin ratkaisuihin tilanteissa, joissa on pitänyt määritellä, mistä ”venäjän kieli” koostuu. Kun aikoinaan tehtiin suomen kielen frekvenssisanakirjaa, käytetyille lähteille ei annettu ”hyvän kielen” vaatimusta, vaan ne arvottiin. Vastaavaa venäjän kielen sanakirjaa laadittaessa mukaan otettiin vain ”tunnustettuja” kirjailijoita ja hyviksi luokiteltuja lehtiä.

Edellä oli puhetta venäjän kielestä Venäjällä. Miltä sitten näyttävät eri venäjät Venäjän rajojen ulkopuolella? Eroavatko muut ”venäjät”, esimerkiksi Suomessa tai Yhdysvalloissa puhutut, Venäjän venäjistä? Miten venäjän variantin kehittymiseen vaikuttaa se, käytetäänkö sitä pääasiassa vain yhteisen kanssakäymisen kielenä *lingva francana* (kuten Dagestanissa) vai onko se sen ohella monien äidinkieli (kuten Kazakstanissa)? Voidaanko ylipäättänsä puhua eri ”venäjistä” kuten puhutaan eri englannesta (*Englishes*)? Kysymyksiä on paljon, mutta vastauksia näihin kysymyksiin on vielä vähän.

Varsinaisten ”venäjien” lisäksi on olemassa erilaisia sekakieliä, joissa venäjä on yhtenä perustana. Boris Norman kuvaa artikkelissaan valkovenäjän ja venäjän muodostamaa sekakieltä, *trasjankaa*. Ukrainassa on vastaava kielimuoto nimeltään *suržik*. Näiden kielten syntyminen on kiintoisaa siksi, että ukraina ja eritoten valkovenäjä ovat sen verran läheisiä kieliä venäjälle, että erillisen sekakielen käytölle ei näyttäisi olevan tarvetta. Kiintoisa kielimuoto on myös ”Odessan kieli”, joka on jiddishin, venäjän ja ukrainan sekoitus (ks. tarkemmin Kabanen 2008).

Historiansa aikana venäjän kieli on ollut pohjana myös pidginkielille, joille on ominaista kahden erisukuisen kielen sekoittuminen. Yleensä kyse on suppeasta mutta kyseisten kielenpuhujien kannalta elintärkeästä kielenkäyttötilanteesta, joka pakottaa kehittämään

yhteisen kielen. E. Perehvalskaja (2008) listaa erilaisiin lähteisiin viitaten viitisentoista erilaista venäjähajontaista *pidžiniä*. Suuri osa niistä on tietynlaisen kiina-venäjä-pidžinin variantteja. Stern (2005) on tehnyt analyysin Taimyriassa Pohjois-Siperiassa puhuttavasta pidginvenäjästä, josta venäläiset käyttävät termiä *govorka*. Osa alueen alkuperäisväestöstä puhuu samojedikieliä, osa kielistä kuuluu taas altaalaiseen kielikuntaan. Taimyriin venäjän sanasto pohjautuu pääosin venäjään. Sanat ovat kuitenkin vaikeasti tunnistettavissa, koska ne ovat läpikäyneet monia foneettisia muutoksia. Lisäksi kielessä on venäjän kielen sanoista tehtyjä mielenkiintoisia kuvailmauksia, kuten ”tundra puoli” = ’pohjoinen’, ”metsä puoli” = ’etelä’, ”venäläinen naru tuli” = ’sähkövalo’. Taivutusopissa on runsaasti standardivenäjistä poikkeavia piirteitä. Yleisenä huomiona on kaikkien kieliopin kategorioiden, suvun, luvun ja sijan, yksikertaistuminen. Tällä hetkellä Taimyriin venäjä on käytännössä jo kuollut sukupuuttoon.

Kiintoisaa venäjä-norja-pidginikieltä (*russe-norsk*) puhuttiin 1900-luvun vaiheen tienoilla norjalaisten kalastajien ja venäläisten kauppiaiden välillä. Kielestä tehtiin ensimmäinen kuvaus jo 1920-luvulla (Broch 1927). Russenorsk oli tärkeä virstanpylväs pidginikielten tutkimuksessa, koska sitä ennen kuviteltiin tällaisten kielten syntyvän vain siirtomaavaloittajien ja paikallisten alkuasukkaiden välille.

Perehvalskaja (2008, 206–210) yllättää kuvaamalla myös yhden venäjä-suomi-pidginikielen, josta aikaisemmin ei ole ollut laajempaa tietoa. Hän käyttää siitä nimeä *russko-finski žargon*. Hän mainitsee, että kielimateriaalin ovat keränneet Kari Uusi-Hautamaa ja Teppo Nyquist

(Njukvist) Tikkurilassa vuosina 2001–2002. Kieltä käyttivät kauppasuhteiden luomisessa suomalaiset myyjät ja venäläiset ostajat, joilla ei ollut muuta yhteistä kieltä. Kaupan kohteena olivat käytetyt jääkaapit. Kuten pidginikielissä yleensä, kyseessä on varsin tyypistetty kielimuoto, jossa erityisesti morfologia on minimoitu. Osa esimerkeistä on tuttua muistakin yhteyksistä, esimerkiksi *Net ponimai*. Osassa taas on varsin oraakkeliomaista kieltä, jotka ovat ymmärrettävissä vain kontekstuaalisesti, esim. *Rita, potom, potom, potom, da* (Rita tulee kohta takaisin); *Ruski mušina net*. (Venäläinen mies lähti); *Teppo pivo, obed net* (Teppo ottaa olutta mutta ei syö); *Utrom harakter tšornyi* (Aamulla hänellä on huono fiilis); *Ja bystro dumajet dengi* (Osaan nopeasti laskea päässä).

Venäläisiä huolettaa myös venäjän kielen kansainvälinen asema. En käy sitä tässä pohtimaan, vaan viittaan kahteen Aneta Pavlenkon artikkeliin (2008a,b; ks. myös Mustajoki & Protasova 2004). Helsingin yliopiston Slavistiikan ja baltologian laitos on myös osallistunut vuosina 2005–2007 Intas-projektiin, jossa selvitettiin ”tittelikielen”, venäjän ja muiden kielten välistä suhdetta Keski-Aasian maissa (ks. esim. Orusbajev et al. 2008). Käsitteellä *titulnyi jazyk* on totuttu kuvaamaan näissä konteksteissa kyseisen maan etnisen enemmistön äidinkieltä. Tämän vuoden alussa laitokselamme aloitti toimintansa kaksi Suomen Akatemian ja Venäjän humanistisen rahaston yhteisrahoitteista projektia, jossa tutkitaan venäjän kielen käyttöä standardiympäristöjen ulkopuolella. Toisessa on aiheena suomi ja venäjä lingva francana, toisessa kaksikielinen opetus.

Lähteet

- Baranov, A.N. (2007), *Lingvističeskaja ekspertiza teksta*. Moskva: Flinta, Nauka.
- Broch, O. (1927), Russenorsk. – *Archiv für Philologie* 41, 209–262.
- Cameron, Deborah (1995), *Verbal Hygiene*. London: Routledge.
- Kabanen, Inna (2008), *Vvedenije v osobennosti odeskogo jazyka*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Slavistiikan ja baltologian laitos.
- Kostomarov, V.G. (2005), *Naš jazyk v deistvii. Očerki sovremennoi stilistiki*. Moskva: Gardariki.
- Krongauz, Maksim (2007), *Russki jazyk na grani nervnogo sryva*. Moskva: Znak / Jazyki slavjanskih kultur.
- Mustajoki, Arto (2009), Kielten evoluutio. – *Kaikki evoluutiosta*. Toim. Ilkka Hanski, Ilkka Niiniluoto, Ilari Hetemäki. Helsinki: Gaudeamus, 153–170.
- Mustajoki, Arto & Ekaterina Protasova (2004), Helsinki: Byt russkim i govorit po-russki. – *Russkojazyčnyj tšelovek v inojazyčnom okruženii*. Red. A. Mustajoki & E. Protasova. Helsinki: University of Helsinki, 5–12.
- Mustajoki, A. & I. Vepreva (2006), Kakoe ono, modnoe slovo: K voprosu o parametroh jazykovoi normy. – *Russki jazyk za rubežom* 2, 45–63.
- Novikov, Vladimir (2005), *Slovar modnyh slov*. Moskva: Zebra.
- Orusbajev, Abdykadyr & Arto Mustajoki & Ekaterina Protasova (2008), Multilingualism, Russian language and education in Kyrgyzstan. – *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 11: 3-4, 476–500.
- Pavlenko, Aneta (2008a), Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. – *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 11: 3-4, 275–314.
- Pavlenko, Aneta (2008b), Russian in post-Soviet countries. – *Russian Linguistics*, 32, 59–80.
- Perehvalskaja, E.V. (2008), *Russkie pidžiny*. Sankt-Peterburg: Aleteia.
- Petrova, A. (2008), Nemnogo o glamure. – *Sotsialnaja realnost* 7. <http://socreal.fom.ru/?link=ARTICLE&aid=543>
- Preston, Dennis R. (2002), Language with an attitude. – *The Handbook of Language Variation and Change*. Ed. J.K. Chambers, Peter Trudgill and Natalie Schilling-Estes. Malden, MA: Blackwell, 40–66.
- Rjazanova-Clarke, Lara (2006), ”The crystallisation of Structure”: Linguistic Culture in Putin’s Russia. – *Landslide of the norm: Language Culture in Post-Soviet Russia*. Ed. Ingunn Lunde & Tine Roesen. Slavica Bergensia 6. University of Bergen, 31–63.
- Stern, Dieter (2005), Taimyr pidgin Russian (govorka). – *Russian Linguistics*, 3, 289–318.